Tomáš Grim

RECENZE

Veleslav Wahl, Petr Voříšek a kolektiv: Pražské ptactvo 1800–2020. Ptáci, město, příběh hrdiny

Pod svícnem je nejvíc tma – a pod tím městským byla ornitologicky až donedávna tma obzvláště. V podstatě až po přelomu tisíciletí se z badatelské popelky stal celosvětový hlavní proud, výmluvně kvantifikovaný faktem, že dnes vychází každoročně více vědeckých článků o ptácích měst než za celé 20. století.

Naprostá většina měst – našich, evropských i světových – žádnou knižní publikaci dedikovanou své urbánní ptačí fauně nemá… a tipuji, že tomu tak u většiny z nich zůstane: měst, která nesleduje žádný ptáčkař nebo ornitolog, profesionální či amatérský, je přece jen podstatně více než těch s dokumentovanou avifaunou. V České republice se městské ptačí knihy dočkaly zatím jen Hradec Králové (2021), Tachov (2020), Pardubice (2007) a samozřejmě Praha (2002). Na první pohled datace těchto publikací potvrzuje výše zmíněný celosvětový nástup zájmu o ptačí urbánní ekologii až začátkem 21. století. Moderním městským atlasům však v našich končinách časově dalece předchází vpravdě průkopnická kniha Veleslava Wahla: jeho Pražské ptactvo vyšlo v prvním vydání už v r. 1944 (druhé vydání následovalo hned rok na to).

Výjimečnost Wahlova díla nespočívá jen v tom, že většinu městských ornitoknih, kdekoli na světě, předběhlo o mnoho dekád. V době prvního vydání bylo totiž Wahlovi pouhých 22 let. Svůj mimořádný potenciál bohužel nedostal příležitost naplno realizovat. Ve věku 28 let byl kvůli podílu na protikomunistickém odboji popraven režimem za velezradu. Ve své poslední vůli projevil přání, aby se jeho kniha dočkala důstojné reedice. Téměř tři čtvrtě století po jeho smrti se Wahlovo přání podařilo naplnit až díky spolupráci rozsáhlého autorského týmu.

Kniha Pražské ptactvo 1800–2020 překvapí objemem i formátem. Původní Wahlovy kapitoly, ekologické (přehled různých typů pražského městského prostředí) i taxonomické (přehled vyskytujících se druhů), jsou paralelně provázeny doplňujícími moderními texty z pera současného autorského týmu. S dalšími kapitolami (životopis Veleslava Wahla, historický přehled výskytu ptačích druhů, srovnávací tabulky atd.) tak vzniká komplexní a kompletní mozaika vystihující opeřený život našeho hlavního města.

Složitost knihy se, z historických důvodů nevyhnutelně, odráží i v její jazykové podobě. Charakteristika pěnice pokřovní (*Curruca curruca*) ve Wahlově podání: „Proplétá se hbitě větévkami, tu a tam se pozastaví a sebere nějaký hmyz ze záhybu listu, co chvíli se zatřepe na místě ve vzduchu, aby si [tento ptáček] pochutnal na mušce či jejím nepříteli pavoučku“ (str. 154). Dnes takový styl pochopitelně nepřipadá v úvahu, i když mne jako obdivovatele práce „otců zakladatelů“, často i mnohem historičtějších, čtenářsky těší. Kniha se tak stává svědkem vývoje nejen obsahu, ale i formy ornitologického psaní.

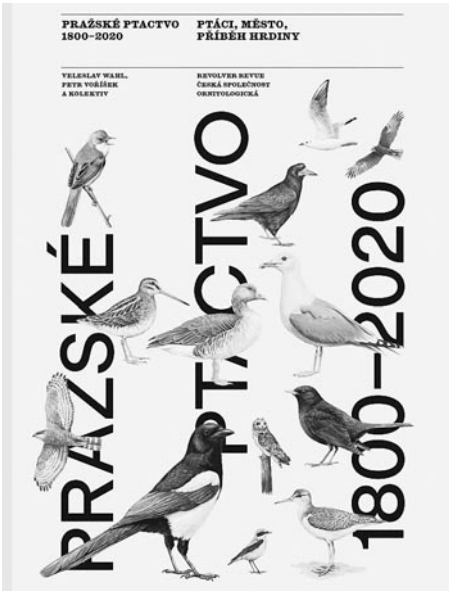

Pro orientaci ve složitě strukturované knize je zásadní její forma – a zde už mám na mysli sazbu, řez písma atd. Ta se autorům povedla skvěle: druhové charakteristiky mají standardní textový formát, ve kterém se snadno hledají kýžené informace, a jsou doplněny krásnými ilustracemi od Jana Hoška. V souvislosti s recenzovanou knihou nelze nezmínit, že z jeho dílny, tentokrát režisérské, jistě znáte – nebo byste měli znát – mimořádně zdařilý filmový dokument Planeta Praha (viz také Živa 2022, 4: CXIX).

S celkově libou grafickou stránkou se však pojí i jedna z věcí, které mi při listování a čtení Pražského ptactva opakovaně padly do očí. Nové fotografie ilustrující pražské biotopy zůstávají pestré a krásné realitě hodně, hodně dlužny. Řada záběrů je redundantních a repetitivních až nicneříkajících a prázdných. A navíc: „Co je to za knihu o Praze, kde na fotografiích není okamžitě patrné, že jsou z Prahy?!“ ptá se jistě mnohý čtenář i fotograf. Ne že by výstižné záběry chyběly úplně, ale půl tuctu je opravdu málo. Promarnit fotografické šance lze v každém městě, ale sotva kde natolik jako v matičce stověžaté. Ironií osudu je jedinou geograficky vymezenou disciplínou naší hlavní wildlife fotosoutěže Czech Nature Photo kategorie Příroda v Praze – stačí zalistovat napříč ročníky a jakákoli, byť náhodně vybraná, ptačí fotografie, která v soutěži bodovala, by grafickou úroveň Pražského ptactva dramaticky pozvedla.

Jímá mě tak trochu déjà vu: pro ilustrace pražských (?) biotopů platí to, co jsem kritizoval na – v jiných ohledech opět velmi zdařilé – knize Planeta Praha (Živa 2023, 6: XLI). Včetně poukazu na vynikající fotografickou úroveň jiné knihy, která se věnuje pouze pražským biotopům, navíc těm na první pohled nejméně esteticky lákavým. Samozřejmě mám na mysli dílo Praha – Město naruby. Vágní terén, vnitřní periferie a místa mezi místy (Radan Haluzík a kol., Academia 2020). Knihu bez nadsázky zdobí záběry od Petra Pokorného. Je škoda, že autoři Pražského ptactva s ním nenavázali spolupráci.

Obsahově podstatnější výtka se týká části knihy Pražské ptactvo, které by v odborném článku byly zahrnuty v kapitole Diskuze. Mimořádná dynamika urbánních (ptačích) společenstev si srovnání trendů, podobností, rozdílů a souvislostí přímo vynucuje. Jedno srovnání je časové – a v této rovině je kniha zcela uspokojující, neboť každý z druhových profilů poukazuje na to, jak se to s daným druhem mělo v intravilánu Prahy dříve versus dnes. O to více bije do očí neúplné srovnání v rovině prostorové. Nechybí sice porovnání se zahraničními, případně celorepublikovými trendy, ale marně jsem pátral po srovnání, které mne zajímá v první řadě: jsou změny pražské avifauny v souladu se změnami v dalších českých městech, nebo se jim vymykají? Které? A proč? Atlasově pokryta máme tři další česká města a jistě si autoři mohli vyžádat výsledky atlasu brněnského, který je publikačně „na spadnutí“ – jak to udělali autoři atlasu královéhradeckého (recenze Vesmír https://vesmir.cz/cz/on-line-clanky/2022/02/pod-svicnem-je-tma-zas-trochu-mene/). Zmíněný atlas také formální stránkou, přehlednými standardizovanými grafy u každého ze zahrnutých druhů ptáků, recenzovanou pražskou publikaci předčí.

Srovnání mezi městy by bylo i biologicky relevantnější než s celkovými trendy v ČR, které z podstaty věci nerozlišují městské a neměstské oblasti – např. mezi druhy specializovanými na život městský (urban exploiters) a mimo město (urban avoiders) těžko můžeme čekat podobné trendy, když jedna strana srovnání se týká města a druhá zbylé plochy státu (respektive je takový předpoklad třeba přinejmenším adresně zkoumat). Pro pořádek dodávám, že ani jedna z kategorií není černobílá, a rozdíly mezi městy a jinými místy jsou až definiční samozřejmostí u kategorie poslední, tedy u druhů, které se městům přizpůsobují částečně (urban adapters). Ani autoři tak zdařilého díla, jakým moderní Pražské ptactvo je, se však nevyhnuli klasickému problému městské ornitologie – pod svícnem…

Na str. 225 uvádí Wahl „několik invazí“ stepokura kirgizského (*Syrrhaptes paradoxus*). Stejný termín je pak používán i v textech doplněných moderním autorským týmem, např. u špačka růžového (*Pastor roseus*) na str. 413. Jenže slovo invaze dnes znamená něco naprosto odlišného než za časů Wahlových – u stepokura či špačka jde o irupce, nikoli o invaze; ty druhé dnes na našem území vidíme u husice nilské (*Alopochen aegyptiaca*) nebo kachničky mandarínské (*Aix galericulata*). Autoři tak zmatečně používají jeden termín pro dva naprosto se nepřekrývající biologické jevy (mimochodem, i na Wikipedii jsou definice těchto termínů uvedeny správně). Stejný

© Nakladatelství Academia, SSČ AV ČR, v. v. i., 2024. Přetisk článků včetně obrázků se výslovně zapovídá. Veškerá práva včetně práva reprodukce jsou vyhrazena.

termín může mít sice jiné významy ve dvou oborech (např. adaptace v evoluční biologii versus ve fyziologii), ale ne uvnitř oboru jednoho.

Autoři zvolili taxonomii a systém ptáků podle Handbook of the Birds of the World a BirdLife (str. 30). To je pochopitelné, když knihu vydala ČSO, která u nás zastupuje celosvětovou organizaci BirdLife. Na druhé straně to vede ke schizofrenní situaci, kdy taxonomie a druhová jména („latina" versus čeština) v knize nesedí u některých druhů (husa polní/tundrová, vrána černá/šedá, čečetka tmavá/zimní/bělavá) ani vůči oficiálnímu seznamu ptáků ČR podle Faunistické komise ČSO (sic!), ani vůči světově nejčastěji používané ptačí databázi eBird (kam zapisuje stále více i českých ptáčkařů), a dokonce ani vůči databázi, kterou provozuje samotná ČSO – na platformě Avif totiž najdeme nepřehlednou směs názvosloví, které zůstalo kdesi napůl mezi různými systémy. Naopak u „velkých" racků (stříbřitý/bělohlavý/středomořský) je situace s identifikací jedinců pozorovaných Wahlem zpětně neřešitelná a ponechání názvu racek stříbřitý (*Larus argentatus*) v knize tak má snad oprávnění, i když dnes u nás jasně dominují racci bělohlaví (*L. cachinnans*).

Autoři doplněných textů uvádějí, že čáp bílý (*Ciconia ciconia*) v Evropě expandoval na jih (str. 292), aniž by u toho ale uvedli zcela adekvátní informaci, že jde o jeden z trendů, který nelze vysvětlit klimatickou změnou – tu je dnes naopak zvykem nekriticky uvádět téměř u každé změny rozšíření druhů, aniž by většinou byla uvažována alternativní vysvětlení (publikační „bias" způsobený společenskou poptávkou je u moderních studií do očí bijící celkově). Právě u čápa bílého je na obrovském vzorku kvality, který u naprosté většiny našich druhů v tomto měřítku postrádáme, přímo z ČR doložen souvislý a dlouhodobý přesun čápů do menších nadmořských výšek. Vysvětlením je podle všeho změna ve využívání půdy, která zcela „převálcovala" vliv změny klimatické (Nyklová-Ondrová a kol. 2020).

Podobně mne zaráží, že místo experimentálních nebo srovnávacích studií publikovaných v odborných časopisech (jako je zmíněná čapí studie) autoři nové edice Pražského ptactva často citují různá anekdotická sdělení otištěná v lokálních časopisech nebo dokonce abstrakty z konferencí. Abstrakty by se neměly citovat nikdy (neprocházejí recenzním řízením), jak je standardním zvykem v odborných časopisech.

Tvrzení o úbytku kosa černého (*Turdus merula*) v souvislosti s urbanizací straky obecné (*Pica pica*) je pak ryzí spekulace, bez jakékoli solidní empirické podpory (str. 417). Autoři odkazují na dva zdroje: článek D. W. Grooma (1993) a pražský hnízdní atlas (Fuchs a kol. 2002), který kromě vlastních dat opět odkazuje na stejný článek. Oba spojuje zásadní metodická chyba: identita predátorů byla určována pomocí plastelínových vajec. Zjistit, kdo hnízdo predoval jen podle otisků v plastelíně, však nelze – a je to známo minimálně 20 let (Thompson a Burhans 2004 a mnoho navazujících studií). Šíření stračího mýtu kýmkoli jiným než myslivci, známými zobecňovači anekdotických pozorování, je na pováženou. V recenzované knize pak o to více, poněvadž sama ČSO, která knihu spoluvydala, uvádí – pomocí řady hodnověrných odborných studií (včetně přímé identifikace predátorů kamerami) – strační mýtus na pravou míru na svých webových stránkách a vyvrací tím nepodložená tvrzení ve své knižní publikaci (https://www.birdlife.cz/o-ptacich/otazky-a-odpovedi/premnozene-straky-sojky-likviduji-drobne-pevce/).

1 Městská fotografie má přiznat místo svého vzniku. Když pražská poštolka, pak třeba Hradčany. Snímek z 10. května 2022 (tedy před premiérou filmu Planeta Praha, kde je podobná scéna). Foto T. Grim

Hned o stránku dále se uvádí „případy, kdy velké množství kosů hyne následkem infekce virem Usutu" (str. 418). Realita však těžko může být dál od manipulativní a ničím nepodložené hysterické mediální kampaně s Usutu spojené (Vesmír 2021, 12: 782–783).

U vrabce domácího (*Passer domesticus*) autoři zmiňují, že vysvětlení poklesu jeho populací v městech je „sice mnoho, povětšinou však zůstávají na úrovni teorií" (str. 437). Nejde o teorie, ale o hypotézy, podstatnější však je, že pokles je už vysvětlen díky desítkám kvalitních studií uspokojivě (Živa 2020, 1: 42–46, 2: 99–104, 3: 152–157). Vzhledem k typicky zavádějícím reakcím veřejnosti na úbytek vrabců pak postrádám zcela zásadní informaci, že úbytek vrabce není nic překvapivého a z hlediska jeho druhové ochrany ani znepokojujícího – jde o druh u nás nepůvodní, extrémně globálně přemnožený jen díky nezodpovědnosti člověka.

V příloze č. 1 je na seznamu ptáků Prahy zařazen morčák chocholatý (*Lophodytes cucullatus*) v kategorii A (druh pozorovaný alespoň jednou od r. 1950). To je omyl, přirozený výskyt u nás nikdy nebyl prokazatelně zjištěn, jak je patrné z toho, že na oficiálním seznamu ptáků ČR je uveden jen v kategorii D (přirozený výskyt je možný, ale existuje významná pravděpodobnost úniku z chovu) a není tedy součástí fauny ČR (https://fkcso.cz/fk/ptacicr.html).

Nakonec jednu obecnější poznámku. Druhová početnost Prahy je dechberoucí, nicméně je z části artefaktem správního členění: lesy na okraji bych u jakéhokoli města v biologické srovnávací práci považoval jednoznačně za neměstské. Když fotím v místech, jako je Divoká Šárka nebo Kunratický les, neváhal bych je ve výzkumu použít jako lokality rurální, tedy jako opozitum urbánních. Izolace od zástavby je v některých takových místech dokonce větší, než běžně bývá v rurálních výzkumných lokalitách někde na vsi – ano, tak zastavěná je naše krajina, že „město" (v širokém pojetí) přeteklo téměř všude… Každopádně by mi při srovnávání trendů a rozdílů více konvenovalo, kdyby se v urbanizačních pracích, včetně aktualizovaného Pražského ptactva a dalších v úvodu zmíněných knih, přísněji dbalo na srovnávání srovnatelného – tedy nemíchat městské parky se strukturálně zcela odlišnými městskými lesy apod. Není město jako město.

Ani jedna z uvedených výtek, které lze snadno opravit v případných reedicích, ke knize Pražské ptactvo neomezuje mou touhu autorům poblahopřát k mimořádnému počinu. Dílo zařazuji hned vedle jedné z knih, po které sahám nejčastěji – již zmíněného Atlasu hnízdního rozšíření ptáků Prahy od Romana Fuchse a kolektivu (2002). Ta je, mimo jiné, skvělou učebnicí dynamiky změn městské ptačí fauny. O té mohou svědčit i anekdotická data – v knize Pražské ptactvo vymezené r. 2020 nevyhnutelně chybí přinejmenším jeden nový ptačí Pražák, výreček malý (*Otus scops*, Libeň 2022, Jinonice 2024).

Co bude dál? Ať to bude cokoli, budou jakákoli pozorování potřebovat kontext – a ten najdou ve skvěle zpracovaném díle Pražské ptactvo. Odkaz Veleslava Wahla tak bude i nadále naplňován.

Spoluautoři knihy: Jaroslav Cepák, Kateřina Ebelová, Jan Hora, Jakub Hošek, Jan Hošek, Ondřej Sedláček a Jaroslav Škopek

Vydaly Revolver Revue a Česká společnost ornitologická, Praha 2023, 544 str. Doporučená cena 1 399 Kč

© Nakladatelství Academia, SSČ AV ČR, v. v. i., 2024. Přetisk článků včetně obrázků se výslovně zapovídá. Veškerá práva včetně práva reprodukce jsou vyhrazena.